

„ТОЙ БЕ ВЪТРЕ В ЕЗИКА“

Ако се интересувате от Толкин предимно като автор на „Властелинът на пръстените“, може да се изплашите от глава, представяща го като учен и преподавател. Пояснена по този начин, наистина звучи ужасно скучно. Тъй че първото, което трябва да отбележим, е, че не е скучно. Не е имало двама Толкиновци, единият университетски преподавател, другият писател. Това бил един и същи човек и двете му страни се застъпвали и били неотличими една от друга; или по-точно, изобщо не представлявали две страни, а различни проявления на един ум, на едно въображение. Така че, ако искаме да разберем нещо за работата му като писател, трябва да отделим малко внимание на научното му поприще.

Първото, което следва да си изясним, е защо е обичал езиците. Знаем доста по въпроса от описанието на детството му. Фактът, че е бил развълнуван от уелските имена на вагонетките, от „външния блясък“ на гръцкия, от чудноватите форми на готските думи в книгата, с която се сдобил по случайност, и от финските в „Калевала“, показва, че проявявал крайно необичайна чувствителност към звученето и вида на думите. За него те запълвали мястото, което заема музиката в живота на повечето хора. И наистина откликът, който думите пробуждали в съзнанието му, бил почти изцяло емоционален.

Но защо избрал да специализира ранен английски? Би било по-логично човек, толкова привързан към странните думи, да съсредоточи вниманието си върху чуждите езици. Отговорът отново се корени в склонността му към вълнение. Вече знаем за емоционалната му реакция по отношение на финския, уелския и готския и би трябвало да разберем, че нещо не по-малко вълнуващо се случило, когато осъзнал, че голяма част от поезията и прозата на англосаксонците и на ранносредновековна Англия е написана на диалекта, говорен от предците на майка му. Иначе казано, той бил далечен, но едновременно с това дълбоко личен за него.

Вече споменахме, че изпитвал силна привързаност към Уест Мидландс заради връзката с майка му. Семейството ѝ произхождало от Ившам и Толкин вярвал, че този уестмидландски град и цялото графство Устършир са били дом на безброй поколения от рода Съфийлд. Той самият прекарал част от детството си в уестмидландското селце Серхол. Вследствие на това тази част от английската провинция притежавала особена емоционална привлекателност за него; а също и нейният език.

Веднъж писал на У. Х. Одън: „Аз съм уестмидландец по кръв и в мига, в който го зърнах, почувствах уестмидландския средноанглийски като познат език“. Познат език – език, който вече му бил известен. На човек това може да му се стори нелепо преувеличение; как можеш да „разпознаеш“ език на седемстотин и петдесет години? Но Толкин наистина бил убеден, че е наследил някаква смътна родова памет за езика, говорен от далечни поколения съфийлдци. И след като му хрумнала

тази идея, било неизбежно да го изучи из основи и да го превърне в център на научната си работа.

Това не означава, че е изследвал единствено ранния английски на Уест Мидландс. Той бил компетентен по всички диалекти на старои средноанглийския и (както вече отбелязахме) четял свободно исландски. Нещо повече, през 1919 и 1920 г., докато работел по Оксфордския речник, се запознал с голям брой други ранни германски езици. В резултат през 1920 г., когато го назначили в Университета на Лийдс, разполагал със забележително широк обхват от лингвистични познания.

В Лийдс и по-късно в Оксфорд се утвърдил като добър преподавател. Не бил в стихията си в аудиторията, където бързото му говорене и неясната дикция принуждавали студентите да се съсредоточават с все сили, за да го разберат. А и невинаги успявал да обясни възможно най-ясно, понеже му било трудно да стесни собствените си познания по темата, та питомците му да схванат всичко, което казва. Но винаги съумявал да вдъхне живот на дисциплината и да покаже колко много означава тя за него.

Най-прочутият пример за това, помнен от всички, на които някога е преподавал, било въведението към курса му лекции върху „Беоулф“. Влизал тихо в залата, фиксирал публиката с поглед и внезапно с кънтящ глас начевал да декламира първите стихове на поемата на оригиналния староанглийски, като започвал със страхотен вик „Hwæt!“ (първата дума в тази и редица други староанглийски поеми), който някои студенти вземали за „Quiet!“. Това било не толкова рецитация, колкото драматично изпълнение; превъплъщавал се в ролята на саксонски бард в зала за пирове и впечатлявал поколения студенти, защото по този начин им показвал, че „Беоулф“ не е просто готов текст, който да се чете единствено заради някакъв изпит, а вълнуваща драматична поезия. Както неговият бивш ученик, писателят Дж. И. М. Стюарт, се изразил: „Умееше да превръща аудиторията в зала за пиршества, в която той бе бардът, а ние – пируващите гости“. Друг слушател на тези лекции бил У. Х. Одън, който писал на Толкин много години по-късно: „Мисля, че никога не съм Ви казвал какво незабравимо преживяване за мен беше като студент да Ви чуя как рецитирате „Беоулф“. Това бе гласът на Гандалф“.

Една от причините за успеха на Толкин като преподавател се крие във факта, че освен филолог той бил и писател, и поет, човек, който не просто изучавал словото, но и го използвал за създаване на поетични творби. Откривал поезия в звученето на самите думи, както правел още от дете; ала притежавал и разбирането на поета как се употребява езикът. Това било изразено в паметна характеристика в некролога му в „Таймс“ (несъмнено написан от К. С. Луис дълго преди смъртта на Толкин): „уникалното му вникване едновременно в езика на поезията и в поезията на езика“. На практика значело, че можел да покаже на студента не само какво означават думите, но и защо авторът е избрал точно тази изразна форма и какво е мястото ѝ в неговата художествена образност. По такъв начин насърчавал изучаващите ранни текстове да не се отнасят към тях просто

като към образци на развиващ се език, а като към литература, заслужаваща сериозна оценка и критика.

Дори когато се занимавал с чисто техническата страна на езика, Толкин бил увлекателен преподавател. В некролога Луис подсказва, че това е резултат от дългогодишната вгълбеност в създаването на частни езици, от факта, че е бил не просто изследовател на езика, но и лингвистичен изобретател: „Колкото и странно да звучи, няма съмнение, че тъкмо това е изворът на безпрецедентния ентузиазъм и приложимите познания, отличаващи го от всички други филолози. Той бе вътре в езика“.

„Отличаващи го от всички други филолози“ може да изглежда малко пресилено, ала е напълно вярно. Сравнителната филология възникнала през деветнадесети век в Германия и въпреки че практикуващите я влагали усърдие и прецизност, писанията им били едва ли не нетърпимо скучни. Менторът на самия Толкин, Джоузеф Райт, бил обучен в Германия и книгите му, макар и безценни с приноса си към науката за езика, не разкриват почти нищо от ярката фигура на своя автор. Колкото и да обичал стария си учител, Толкин навярно е имал предвид именно Райт, когато писал за „очилатия филолог, англичанин, но обучен в Германия, където загубил литературната си душа“.

Толкин никога не изгубил литературната си душа. Филологическите му трудове неизменно отразяват богатството на ума му. Дори в най-заплетените аспекти на дисциплината внасял елегантност на изказа и усет за по-широката значимост на въпроса. Умение, което личи най-ярко в статията му (публикувана през 1929 г.) върху „Ancrene Wisse“, средновековна поучителна книга за група отшелници, вероятно произхождаща от Уест Мидландс. С това забележително и фино научно изследване Толкин показва, че езикът в двата главни ръкописа на текста (единият пазен в кеймбриджки колеж, другият в Бодлиевата библиотека в Оксфорд) е не просто груб диалект, а литературен език с непрекъсната литературна традиция, достигаща времената преди норманското нашествие. Той изразява заключението си с ярък метафоричен стил (и трябва да отбележим, че тук всъщност говори за обичния уестмидландски диалект като цяло): „Това не е език, отдавна заточен вдън горите, борещ се отново за място под слънцето в неравна надпревара с повисокопоставените и от съчувствие към по-нисшите, а по-скоро език, който никога не е изпадал в „низост“ и е съумял даже в най-размирните времена да запази маниерите на истински, пък бил той и провинциален, джентълмен. Има традиции и известна близост с книгата и перото, но е също така в интимни отношения с живата реч; и почвата му е нейде из Англия.“

Такъв вид писане, въздействащо със своята образност, характеризира всичките му статии и лекции, колкото и неразбираем и скучен да изглежда предметът им. В това отношение може да се каже, че той едва ли не основал нова филологическа школа; несъмнено никой преди него не е внасял подобна човечност, дори емоция, в дисциплината; и този подход повлиял на мнозина от най-способните му студенти, самите те станали бележити филолози.

Трябва също да се спомене, че Толкин бил извънредно усърден. Въздействащи и притежаващи размах обобщения като цитираното по-горе може да са типични за научната му дейност, но те не били прости твърдения, а продукт на безброй часове изследване на най-малките подробности по темата. Даже според обичайните педантични стандарти на сравнителната филология Толкин бил необикновен в това отношение. Трудно би могло да се наблегне достатъчно на ревностната му пунктуалност – двойно по-ценна, понеже била свързана и с нюх към откриването на модели и взаимовръзки. Не е нужно кой знае какво въображение, за да си го представим като един лингвистичен Шерлок Холмс, изправен пред наглед несвързана поредица факти и извличащ от тях истината за някакъв съществен въпрос. Той демонстрирал тази способност и на по-просто ниво – когато обсъждал със студент някоя дума или фраза, цитирал широк набор от сравними форми и изрази на други езици. В непринуден разговор също обичал да подхвърля неочаквани забележки за имената, като например, че името „Уо“ исторически е единственото число на „Уелс“.

Ала може би това все пак звучи като описание на типичен учен, затворен в кулата си от слонова кост. Какво всъщност е вършел? Какво на практика е означавало да си професор по староанглийски език в Оксфорд? Най-простичкият отговор е, че е означавало здрава работа. Според правилника Толкин трябвало да чете минимум тридесет и шест лекции годишно, но той не ги смятал за достатъчни и на втората година, след като го назначили за професор, изнесъл сто тридесет и шест лекции и упражнения. Това се дължало отчасти на факта, че сравнително малцина преподавали старо- и средноанглийски. По-късно успял да намери още един филолог, отличен, макар и малко страшен учител, на име Чарлс Рен, назначен за негов асистент; тогава вече можел да си позволи не чак толкова напрегната програма. Но до края на тридесетте продължил да чете почти двойно по-голям от задължителния брой лекции всяка година, значително повече от останалите си колеги.